
**ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՀԵՏՄԱՌՈՂԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ**

ԱԲՐԱՀԱՄ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Ազգային անվտանգության դիսկուրսը Թուրքիայում ժողովրդավարացման գործընթացի համատեքստում

Լիբերալ ժողովրդավարությունը ենթադրում է քաղաքական համակարգի ինստիտուտների ղեկավարների «ապառազմականացում»: Նման քաղաքացիական իշխանության ձևավորման համար անհրաժեշտ է բավարարել նվազագույնը երեք պայման. առաջին՝ զինվորականությունը չպետք է ունենա քաղաքական իշխանության կառավարման լծակներ, երկրորդ՝ քաղաքացիական վարչակարգում զինվորականությունը պետք է զբաղվի միայն մասնագիտական-արհեստավարժ գործառույթների իրականացմամբ, այլ խոսքով՝ զինված ուժերը չպետք է հնարավորություն ունենան սեփական կամքով մշակելու քաղաքականություն, որքան էլ նրանք լուրջ դերակատարում ունեն հատկապես երկրի պաշտպանական քաղաքականությունը մշակելու և իրականացնելու գործում, երրորդ՝ զինվորականները պետք է անվերապահորեն ենթարկվեն քաղաքացիական իշխանություններին նույնիսկ հակընդդեմ շահերի առաջացման դեպքում¹:

Հակառակ ժողովրդավարական ինստիտուտների կոնսոլիդացիայի (համախմբման) ջանքերին՝ Թուրքիայում 3-րդ ռազմական հեղաշրջումից հետո ԶՈՒ ինստիտուտն իրեն վերապահեց ընտրությունների միջոցով իշխանության եկած քաղաքական ուժերի օրինական կառավարման իրավունքը: Ռազմական հեղաշրջումից միայն երեք տարի անց՝ 1983 թ. դեկտեմբերին, խունտան պաշտոնապես իր լծակները զիջեց ընտրված քաղաքացիական իշխանությանը: Հատկանշական է, որ նույնիսկ այն ժամանակահատվածում, երբ Թուրքիան պաշտոնապես ղեկավարում էին քաղաքացիական կառավարությունները, քաղաքական համակարգի ինստիտուտները երբեք քաղաքացիականացված չեն եղել: Զինվորականությունը պատասխանատու էր լայն շրջանակների որոշումներ ընդունելու համար, որն իրականում պետք է պատկաներ քաղաքացիական իշխանությանը: Քաղաքացիական ղեկավարներն էլ, Հիքմեթ Օզդեմիրի դիտարկմամբ, բավականին անզոր էին հատկապես ռազմական բյուջե և

---

¹ Տե՛ս **Janowitz M.**, The Military in the Political Development of New Nations: An Essay in Comparative Analysis, Chicago, 1964, էջ 3-4:

ազգային պաշտպանական քաղաքականություն մշակելու հարցերում²:

Թուրգուր Օզալի՝ որպես «քաղաքացիական» վարչապետի իշխանության գալով՝ երկիրը չվերադարձավ նախահեղաշրջումային մեկնակետին: Ընդհակառակը, քրդական շարժման ակտիվացումը իշխանություններին ստիպեց երկրում դե ֆակտո մտցնել ռազմական դրություն, սահմանափակել ցույցերի անցկացումը, գրաքննել մամուլն ու գրականությունը և այլն: Այս ընթացքում, ինչպես նշում է Մեթին Հեփերը, աշխատանքի բաժանում էր առաջացել գործադիր մարմնի երկու թևերում. նախագահ Քենան Էվերենը, որը ներկայացնում էր զինվորականությունը, պատասխանատու էր երկրի ներքին ու արտաքին անվտանգային քաղաքականություն մշակելու, իսկ վարչապետ Օզալի կառավարությունը՝ սոցիալ-տնտեսական քաղաքականություն իրականացնելու համար³: Այնուամենայնիվ պետք է փաստել, որ 1983-1987 թվականներին զինվորականների դերը հետզհետե սկսեց նվազել, իսկ ռազմական դրությունը նահանգներում հասցվեց նվազագույնի (ընդամենը չորս քրդաբնակ շրջաններում): Այս համատեքստում հատկանշական է սահմանադրագետ Ջաֆեր Ուսքյուլի դիտարկումը. Թուրքիայի Հանրապետությունն իր գոյության 78 տարիներից 40-ը անցկացրել է արտակարգ իրավիճակում⁴: Փաստորեն արտակարգ դրության հայտարարումը հնարավորություն տվեց զինվորականներին պայքարելու քրդական զինված խմբերի դեմ, իսկ քաղաքացիական իշխանություններին՝ վերահսկելու այդ տարածաշրջանների բնակիչների քաղաքական ակտիվությունը: Կարելի է եզրակացնել, որ նույնիսկ ռազմական դրության վերացումն ու այն փոխարինելը ապառազմական օրենսդրական ակտով՝ արտակարգ դրությամբ, չնպաստեցին Թուրքիայում լիարժեք քաղաքացիական և ժողովրդավարական կառավարում հաստատելուն:

Նախագահի պաշտոնավարման առաջին ժամկետի ավարտը նշանավորվեց Քենան Էվրենի՝ վերընտրվելու մտադրությունից հրաժարվելու մասին հայտարարությամբ, ինչն էլ բեկեց ռազմաքաղաքացիական հարաբերությունները (Ռ-ՔՀ) երկրում⁵: Նկատենք, որ վերընտրվելու ցանկության դեպքում Էվրենին անհրաժեշտ էր Սահմանադրության 101 հոդվածի փոփոխություն⁶: Հատկանշական է, որ մինչև պաշտոնա-

² Տե՛ս **Ozdemir H.**, *Rejim ve Asker*, Istanbul, 1989, էջ 229-230:

³ Տե՛ս **Heper M.** *The Politics of Transition in The Third Turkish Republic*, paper presented to the BRISMES Annual Conference, Oxford, 9-11 July, 1984, էջ 11-12:

⁴ Տե՛ս Ջաֆեր Ուսքյուլի հարցազրույցը «Ռադիկալ» օրաթերթում (տե՛ս <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=24855>): Չնայած այն փաստին, որ արտակարգ դրությունը դեռևս գործում էր Դիարբեքիի և Շըրնաքի շրջաններում, արտակարգ իրավիճակը՝ ՕՀԱԼ-ը, շարունակվեց մինչև 2002 թ. հուլիսի 20-ը, երբ վերջին երկու շրջաններում՝ Թունջելիում և Հաքքարիում, վերացվեց արտակարգ դրությունը (տե՛ս <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2002/kasim/28/gundem.html>):

⁵ Տե՛ս http://www.belgenet.com/secim/cbsecim_01.html

⁶ Ըստ 1982 թ. Սահմանադրության 101 հոդվածի՝ հանրապետության նախագահն ընտրվում է մեկ շրջանի համար ԹԱՄԺ-ի կողմից 7 տարի ժամկետով «...» (տե՛ս <http://www.byegm.gov.tr/sayfa.aspx?id=59>):

վարման առաջին շրջանի ավարտը զինվորականներն այդպես էլ չդիմեցին Էվրենի վերընտրության՝ սահմանադրական դրույթը բարեփոխելու նախաձեռնության: Այդ քայլն իրականացվեց հետագայում, երբ վարչապետ Օզալն ստանձեց երկրի նախագահի պաշտոնը: Դեռ Էվրենի (1980-1987), ապա նաև Օզալի կառավարման տարիներին (1987-1993) զինվորականների՝ 1982 թ. պարտադրած Սահմանադրությունը սկսեց ենթարկվել բարեփոխման (1987, 1993, 1995, 1999, 2001, 2002 թթ.): Այս առումով, ինչպես նշում է Լևենթ Գյոնենչը⁷, ամենակարեվորը 2001 թ. բարեփոխումների նախագիծն էր, որում առաջարկվում էր հանրապետության նախագահին հնարավորություն տալ երկրորդ անգամ անընդմեջ վերընտրվելու այդ պաշտոնում՝ «5+5» ձևաչափով, այսինքն՝ նախկին 7 տարվա փոխարեն նախագահը հնարավորություն ունենա ընտրվելու 2 անգամ՝ 5-ական տարի ժամկետով⁸: 2001 թ. սահմանադրական բարեփոխումներն էապես նպաստեցին 1980 թ. ռազմական հեղաշրջման հետևանքների վերացմանը, քաղաքական համակարգի ինստիտուտների փոխհարաբերությունների, մարդու և քաղաքացու ազատությունների լավացմանը⁹: Կուսակցությունների մասին փոփոխությունների նախագիծը հստակեցրեց Սահմանադրության 69 հոդվածում՝ ԹԱՄԺ-ում ներկայացված կուսակցական խմբակցությունների «ոչ սահմանադրական գործողությունները»: Այս փոփոխությունը կարևոր էր և անհրաժեշտ, որովհետև Եվրամիության օրենսդրությանը պատշաճեցնելու պարտավորություն ստանձնած Անկարան քննադատվել էր սահմանադրական դատարանի որոշմամբ իսլամիստական «Բարօրություն» կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու և այն լուծարելու համար¹⁰:

ՌՔՀ սահմանադրական և ինստիտուցիոնալ փոխակերպումը 2001-2005 թթ.

2001 թ. սահմանադրական փոփոխությունները բեկումնային էին քաղաքական համակարգում՝ ընդհանրապես ՌՔՀ-ի և մասնավորապես Ազգային անվտանգության խորհրդի (ԱԱԽ) դերի վերանայման և վերագնահատման առումով: 1982 թ. սահմանադրությունը, որոշ փոփո-

⁷ Տե՛ս **Gönenç L.** The 2001 Amendments to the 1982 Constitution of Turkey, Ankara Law Review Vol.1, №1 (Summer: 2004), էջ 89-109.

⁸ Տե՛ս **Gönenç L.** <http://auhf.ankara.edu.tr/journals/alr-archive/ALR-2004-01-01/ALR-2004-01-01-Gonenc.pdf>

⁹ Տե՛ս **Özbudun E.** Anayasa Değişiklikleri ve Siyasal Reform Onerileri, İstanbul, 2001, էջ 13:

¹⁰ Տե՛ս **Ergül H.** «The Representation(s) of Turkey's EU Journey in Islamic Newspaper», paper was presented in the 2nd International Conference on Multicultural Discourses, 13-15 April, 2007, Institute of Discourse&Cultural Studies, Zhejiang University, Hangzhou, China, http://www.eca.usp.br/caligrama/english/09_hakan.pdf: Թուրքիայում կուսակցությունների գործունեության, արտախորհրդարանական ակտիվության, լուծարման և կասեցման մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Erdoğan M.** «Anayasa Değişti mi?», **Açık Toplum**, Liberal Düşünce Topluluğu, <http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/gunccl.htm>, 07.10.2001:

խություններով առաջին ռազմական հեղաշրջումից հետո (1961 թ.) ընդունված սահմանադրության և 1971 թ. բարեփոխումների¹¹ օրգանական շարունակությունն էր: Եվ երկու սահմանադրությունների համեմատությունից ակնհայտ է դառնում, որ 1982 թ. սահմանադրության 117, 118 հոդվածները ԱԱԽ-ին վերապահում են ավելի լայն լիազորություններ՝ այդպիսով մեծացնելով քաղաքական համակարգում որոշումներ ընդունելու գործընթացում զինվորականների դերը, և նվազեցնելով քաղաքացիական իշխանությունների լիազորությունները: Դրա վառ ապացույցը 118 հոդվածում ամրագրված դրույթն է. «...Կառավարությունն իր որոշումներում պետք է առաջնահերթություն տա ԱԱԽ-ի այն որոշումներին, որոնք վերաբերում են պետության անկախության գոյությանն ու պահպանմանը, տարածքային ամբողջականությանը, միասնականությանը և հասարակությունում խաղաղության և անվտանգության ապահովմանը»¹²: Մինչդեռ 2001 թ. բարեփոխումների 118 հոդվածով էականորեն կրճատեցին ԱԱԽ-ին վերապահված լիազորությունները: Այդ կառույցի ընդունված որոշումներն արդեն ոչ թե պարտադիր, այլ առաջնային էին կառավարության համար: Հիշյալ հոդվածում ասվում է. «ԱԱԽ-ն պետք է ընդունված խորհրդատվական բնույթի որոշումների, ինչպես նաև պետության ազգային անվտանգության (ԱԱ) քաղաքականության ձևավորման, հաստատման և իրականացման վերաբերյալ իր տեսակետները ներկայացնի նախարարների խորհրդին: Նախարարների խորհուրդը պետք է գնահատի ԱԱԽ-ի որոշումները, որոնք հիմնականում վերաբերում են պետության անկախության և գոյության պահպանմանը, նրա միասնականությանն ու ամբողջականությանը, խաղաղության և անվտանգության ապահովմանը»¹³: Փաստորեն՝ զինվորականները, որոնք վարչական լծակներն ավելի արդյունավետ էին օգտագործում, քան քաղաքացիական իշխանությունները, հայտնվեցին ոչ շահեկան վիճակում: Եվրաինտեգրման շրջանակում օրենսդրության պատշաճեցման պահանջը ենթադրում էր, որ ինչպես ԵՄ ժողովրդավարական համակարգերում, այնպես էլ միության թեկնածու երկրներում անհրաժեշտ է ՌԲՀ-ի հավասարակշռման ուղղությամբ օրենսդրական ու ինստիտուցիոնալ քայլեր ձեռնարկել: Թուրքիայում ժողովրդավարության համախմբման ձախողումը հիմնականում պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ զինվորականների ներկայացուցչական գերակայությամբ ԱԱԽ-ին երկրի մայր օրենքով վերապահված էր այնպիսի որոշումներ կայացնելու լիազորություններ, որոնք առաջնային նշանակություն ունեին այն կաբինետի համար, որը ձևավորվել էր ուղիղ և ներկայացուց-

¹¹ 1961 և 1982 թվականների սահմանադրությունների միջև տարբերությունների մասին տե՛ս **Yazıcı S.**, Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri, Ankara, 1997, էջ 219-220:

¹² <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>

¹³ <http://www.byeqm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=59>

չական ժողովրդավարական ընտրությունների միջոցով, և քաղաքացիական այդ ներկայացուցիչները համարվում են օրինական իշխանության լեգիտիմ ղեկավարներ: ԱԱԽ-ում որոշումներ ընդունելու հարցում զինվորականներին վերապահված սահմանադրական լիազորությունները, փաստորեն, խոչընդոտում էին ժողովրդավարության համախմբումը Թուրքիայում: Նկատենք, որ 2001 թ. լիազորությունների դե յուրե բարեփոխումը գրեթե չնվազեցրեց զինվորականների ազդեցությունը իրական քաղաքական կյանքում: Դե ֆակտո զինվորականությունը պահպանեց ԱԱԽ-ում իր ավանդական գերիշխող դերը: Դրա վառ ապացույցը 2007 թ. նախագահական ընտրություններում գնեթալների նախագուշակական նամակն էր, որը քաղաքագիտական շրջանակներում ստացավ «Էլեկտրոնային հեղաշրջում» անվանումը:

2001 թ. սահմանադրական փոփոխությունները Ռ-ՔՀ հստակեցման առումով մեծ ազդեցություն չունեցան Թուրքիայում նաև այն պատճառով, որ լիովին չվերացան կուսակցությունների գործունեությանն առնչվող արգելքները: Ավելին, օրենսդրական փոփոխություններով խստացվեց կարգազանց կուսակցությունների պատժաչափը: Բացի կուսակցության վերջնականապես լուծարումից, ՄԴ-ին իրավունք վերապահվեց ամբողջովին կամ մասնակիորեն պետական աջակցությունից զրկել այն կուսակցությանը, որի գործունեությունը համարվում է հակասահմանադրական: Կուսակցական գործիչներն այդպիսով չէին կարող մեկտեղել զինձառայությունն ու քաղաքական գործունեությունը¹⁴, բարեփոխումն էլ միտված էր հանրապետության հիմնադիր Մուսթաֆա Քեմալի՝ բանակը քաղաքականությունից տարանջատելու սկզբունքը կրկին կյանքի կոչելուն¹⁵: Այստեղ նկատենք, որ հենց Աթաթյուրքն էր բանակի ինստիտուտին վերապահել «հանրապետության բացարձակ պահապանի» առաքելությունը¹⁶: Այս առումով համաձայն ենք քաղաքագետ Ումիթ Ջիզրեի այն մտքին, որ «քաղաքականության հարցերում բանակի գերակայությունը պայմանավորված է պետական շահերի պահպանությամբ, որի ամենակարևոր բաղադրատարրը ազգային միասնության շարունակականությունը կամ պահպանումն է»¹⁷: Փաստորեն, ռազմական հեղաշրջումները հետևանք էին ՋՈւ ինստիտուտի սահմանած այն տեսակետի, ըստ որի՝ բանակը պետության միասնականության, տարածքային ամբողջականության ու հանրապետության արժեքների պահապանն է: Բանակի՝ քաղաքական կյանքին

¹⁴ 1924 թ. Թուրքիայի Սահմանադրության 23 հոդվածը տե՛ս <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>

¹⁵ Տե՛ս **Öztürk M.** Ordu ve Politika, Ankara, 1993, էջ 58:

¹⁶ Տե՛ս **Güney A.** The Military, Politics and Post-Cold War Dilemmas in Turkey, London, 2002, էջ 163:

¹⁷ **Cizre Ü.** The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy, 1997, Comparative Politics, 29(2), էջ 151-166.

յուրաքանչյուր միջամտությունից հետո կազմվեց (կամ բարեփոխվեց) նոր սահմանադրություն, որի մշակումը թեև հանձնարարվեց իրավաբաններին, սակայն իրական քաղաքական պատվիրատուն զինվորականներն էին: Եվ հակառակ այն փաստին, որ պետության ու նրա ինստիտուտների գործունեության համար սահմանվեցին իրավական սահմանագծեր, և հեղաշրջումից հետո քաղաքացիական իշխանությունները վերստանձնեցին քաղաքական կառավարումը, այնուամենայնիվ բանակայինները շարունակեցին վերահսկել քաղաքացիականների գործունեությունը և հետևել պետական մեքենայի գործառությանը՝ այդ ամենի համար, իհարկե, ապահովելով այնպիսի սահմանադրական հիմք, որը կարդարացներ նրանց ստանձնած այդ «պահապանի» դերը: Այլ խոսքով՝ բանակի ինստիտուտն էր, որ քաղաքացիական իշխանությունների, կուսակցությունների ղեկավարների ու քաղաքական դերակատարների համար գծեց քաղաքական լեգիտիմ գործունեության սահմանները՝ այդպիսով ինքն իր համար ենթահող ստեղծելով «սեփականաշնորհելու» ԱԱ քաղաքականության մշակումը և այդ հարցում նվազեցնելով քաղաքացիական իշխանությունների դերը:

Վերոնշյալ եզրակացությունը կարելի է հիմնավորել նաև Մերթին Հեյերի այն փաստարկով¹⁸, որ Թուրքիայում ԱԱ քաղաքականության մշակման ու պահպանման հարցում զինվորականների անվստահությունը՝ ուղղված քաղաքական ընտրանուն (իմա՝ կուսակցություններին), պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ զինվորականները թերահավատ էին քաղաքացիական իշխանությունների նկատմամբ և վտանգ էին տեսնում նրանց գործունեության մեջ՝ մասնավորապես հանրապետության արժեքների պահպանման և ինստիտուտների գործունեության հարցերում: Միաժամանակ պետք է ընդգծել, որ Թուրքիայում «պետական քաղաքականության»¹⁹ պաշտպանության, անվտանգային և արտաքին քաղաքականության հարցերում հենց քաղաքական դերակատարների տեսակետերի ու մոտեցումների նմանությունը նպաստեց, որ ԱԱ հայեցակարգի մշակման ու իրագործման հարցերում նվազի քաղաքական ուժերի մասնակցությունն ու դերը:

ԱԱ քաղաքականության փաստաթղթի ինստիտուցիոնալ փոփոխությունները

Քաղաքագետ Փինար Բիլգինի համոզմամբ՝ Թուրքիայում բանակն ինքն ստանձնեց ԱԱ քաղաքական փաստաթղթի մշակումը և օգտագործելով անվտանգային քաղաքականության հարցում իր մենաշնոր-

¹⁸ Տե՛ս **Heper M.** State Tradition in Turkey, Northgate, 1985, էջ 140:

¹⁹ Տե՛ս **Dogan N.** Türk Siyasal Partilerinin Uluslararası İlişkilere Yaklaşımı, 1923-1980: Partilerin Benimsedikleri Dışisleri, Güvenlik ve Savunma Politikaları, 2002, Ankara, էջ 117-154:

հը՝ ընդլայնեց իր խուսանավումների հնարավորությունները և լեզիտիմացրեց իր միջամտությունը քաղաքական գործընթացներին²⁰: Ամենամեծ գործոնը, որ ՌԲՀ-ում քաղաքական նժարը թեքեց զինվորականների օգտին, այն էր, որ կուսակցությունների քաղաքական գործունեության համար չստեղծվեցին այնպիսի պայմաններ, որոնք հնարավորություն կտային կուսակցություններին զբաղվելու ԱԱ քաղաքականության մշակմամբ: Կուսակցությունների գործունեության կասեցումը, դրանց լուծարումն ու արգելանքները, հետապնդումները, դեկավարներին բանտարկելը, քաղաքական գործունեությամբ զբաղվելու օրենսդրական խոչընդոտներն ու այլ սահմանափակումները գծեցին «քաղաքականության մշակման» ու դերակատարների սահմանները: Նման պայմաններում բնական է, որ կուսակցությունները ակամա չէին մասնակցելու ԱԱ քաղաքականության մշակմանը և չէին համարձակվելու բանավիճել զինվորականների հետ:

1970-ականներին Թուրքիայում ԱԱ նկատմամբ սպառնալիքները հիմնականում հնչում էին ձախակողմյան ուժերից և քեմալիզմը վտանգող գաղափարախոսություններից ու կուսակցություններից: 1990-ականների սկզբին նրանց միացան ևս երկուսը՝ ԲԲԿ-ի արդեն աճող վտանգը և քաղաքական իսլամը²¹: Այս իրողությունը ևս մեկ անգամ ապացուցեց քաղաքական համակարգի միջինստիտուցիոնալ հարաբերություններում բանակի գերակշռող դերը և ԱԱ քաղաքականության լրամշակման հարցում ամրապնդեց նրա «ինքնավարությունը»: 1990 թ. այդ փաստաթուղթն ստացավ «Պետության հայեցակարգը և շրջանակը» անվանումը²², իսկ ԱԱԽ գլխավոր քարտուղարությունն այն համարեց «պետության և ազգի գոյատևման, երկրի միասնականությունն ու ամբողջականությունը ներքին և արտաքին սպառնալիքներից պահպանելուն համարժեք փաստաթուղթ»²³: ԱԱ քաղաքական օրակարգին նման արտաքին և ներքին սպառնալիքների հավելումը նոր հնարավորություններ տվեց բանակին՝ ընդլայնելու իր գործունեության սահմանները՝ հիմք ընդունելով զինված ուժերի ներքին ծառայության մասին օրենքի 35 հոդվածը (այն ընդունվել է 1960 թ. հեղաշրջումից հետո), որն ամրագրում էր. «Թուրքիայի ԶՈւ պարտականությունը թուրքական պետության պաշտպանությունն է, իսկ Թուրքիայի Հանրապետության սահմանումը տրված է Սահմանադրությամբ. Թուրքիայի ԶՈւ պա-

²⁰ St' u Bilgin P. Making Turkey's Transformation Possible: Claiming 'Security-Speak'-not Desecuritization!, South East European and Black Sea Studies, 2007, 7(4), էջ 535-57:

²¹ Այս մասին խոսել է նաև Ումիթ Ջիզրեն (տե՛ս Cizre, Ü. Europeanization and the Role and Attitude of the Turkish Military Toward Europe, (2003), http://www.yale.edu/unsy/Cyprus_Conference_Cize.pdf):

²² «Devlet'in Kavram ve Kapsamı» կոչվող փաստաթղթի մասին տե՛ս ԱԱԽ-ի պաշտոնական կայքէջում, <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html>

²³ Şaban İ. Milli Güvenlik Devleti: Dünyada ve Türkiye'de Belgeleriyle Milli Güvenlik deolojisi ve Kurumlasma”, 1998, İstanbul, էջ 102:

տասխանատու է ԱԱ պահպանման ու ազգային շահերի (նպատակների) իրականացման համար»²⁴: Փաստորեն, ԱԱ այս «ընդգրկուն» օրակարգը «օրինական» հնարավորություն տվեց զինվորականներին, միջամտելու քաղաքական գործընթացներին որպես ԱԱ քաղաքականության գլխավոր և առաջնային դերակատար: ԱԱ քաղաքականության փաստաթղթի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս ավելի լավ պատկերացնելու, թե ինչպես են դրա շուրջ քննարկումները ծավալվում Թուրքիայում, և որն է դրա առանցքային համակարգը: Փաստաթուղթը սահմանում է, թե որոնք են պետության արդիական և պոտենցիալ վտանգները: ԱԱ-ին սպառնացող փաստաթուղթը Թուրքիայում ստացել է «Պետության գաղտնի կամ Կարմիր Սահմանադրություն» անվանումը²⁵: Այն վերանայվել է 3 անգամ՝ 1992, 1997, 2005 թվականներին. 1992-ին ավելացվեց քրդական անջատողականության դեմ պայքարը՝ որպես պետության ներքին սպառնալիքի չեզոքացում, 1997-ին կրոնական արմատականությունը, ինչպես նաև քաղաքական իսլամը, ծայրահեղ ձախակողմյան շարժումներն ու ծայրահեղ ազգայնականությունը պաշտոնապես համարվեցին պետության ներքին սպառնալիք: Նկատենք, որ «Կարմիր գիրքը», որը պատրաստվում է Թուրքիայի գլխավոր շտաբում և վերջնական տեսք է ստանում ԱԱԽում, վերջին անգամ հաստատվել է 2005 թ. հոկտեմբերին, երբ Անկարան Եվրամիությանն անդամակցելու բանակցություններ էր սկսել: Վերջին խմբագրմամբ սպառնալիք էին համարվում «իսլամական արմատականությունը», անջատողականությունն ու ձախակողմյան խմբավորումների գործունեությունը: Հիմնական արտաքին սպառնալիքը համարվում էր ահաբեկչությունը: 2010 թ. փետրվարին անվտանգային գլխավոր փաստաթղթում արմատական փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ թուրքական էլիտայի պատրաստականությունը, կարծում ենք, պայմանավորված էր վերջին տարիներին՝ հատկապես 2009 թ., հայտարարված արտաքին քաղաքական կուրսի՝ «Զրո ինդիր, առավել գործակցություն» մարտավարության որդեգրմամբ, երբ Թուրքիան էապես բարելավեց հարաբերությունները տարածաշրջանի մի շարք հակառակորդ կամ «ոչ ցանկալի» երկրների՝ Հունաստանի, Ռուսաստանի, Իրանի և Իրաքի հետ: Ի դեպ, Թուրքիայի «գաղտնի Սահմանադրության» մեջ կա ուշագրավ մի դրույթ. փաստաթղթում քրդական պետության կազմավորման հնարավորությունը չի նույնացվում ռազմական գործողություններ սկսելու փաստին: 2005 թ. հայեցակարգում շեշտվում է, որ Քիրքուկում և թուրքումանների նկատմամբ Հյուսիսային

²⁴ Թուրքիայի զինված ուժերի ներքին ծառայության մասին օրենքին (Turk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet kanunu) ավելի մանրամասն կարելի է ծանոթանալ <http://www.hukuki.net/kanun/211.14.text.asp> կայքէջում կամ Թուրքիայի ՋՈւ պաշտոնական կայքէջում http://www.tsk.mil.tr/1TSK_HAKKINDA/1_3_Gorevi/gorevi.htm

²⁵ Տե՛ս **Տե՛ս Ֆան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 106:

Իրաքում քրդական խմբավորումների գործողությունները կարող են լուրջ խնդիր առաջացնել, ինչը սպառնալիք է մերձավորարևելյան տարածաշրջանի կայունության և անվտանգության համար²⁶:

ՌԲՀ-ն Թուրքիայում կարևոր նշանակություն ունեն հասարակության քաղաքական տրանսֆորմացիային միտված գործընթացներում: Փաստ է, որ 1960-ականներից հետո զինվորականների հաջողվել է ստեղծել օրենսդրական լծակներ՝ պետության գոյատևման համար անհրաժեշտ աշխարհիկության սկզբունքի պահպանումը գերխնդիր դարձնելու և այն վտանգված լինելու շղարշի կամ պատճառաբանության ներքո քաղաքացիական իշխանություններին զերծ պահելու երկրում քաղաքական գործընթացների ուղղորդումից ու իրականացումից: Այս տեսանկյունից հետաքրքրական է Հեփերի այն միտքը, որ զինվորականներն այդ միջամտություններն իրականացնում էին՝ պնդելով, որ քաղաքացիական իշխանությունները ի վիճակի չեն ապահովելու հասարակական շահերը²⁷:

Այս գործում էական է նաև այն հանգամանքը, թե շահերի իրականացման (կամ պահպանման) ինստիտուտները ինչպես են գործում ժողովրդավարության խաղի պայմաններում: Այլ կերպ ասած՝ ինչպես է բանակի ինստիտուտը վերաբերվում Թուրքիայում ժողովրդավարության կայացմանը: Ժողովրդավարությունը զինվորականների համար ավելի շատ եղել է միջոց, քան նպատակ²⁸: Քաղաքական կյանքին իրենց ուղղակի կամ անուղղակի բոլոր միջամտություններից հետո զինվորականները ժողովրդավարությունը չեն համարել կառավարման անարդյունավետ ձև, նրանք այդ հարցում մեղադրել են քաղաքական գործիչներին՝ որպես ժողովրդավարացման գործընթացը տապալոդների: Այս առումով հետաքրքրական է համեմատել 1960-1997 թթ. զինվորականների չորս միջամտությունները ՌԲՀ-ի տեսանկյունից: 1960-1961, 1971-1973, 1980-1983 թվականներին ՌԲՀ-ը կարելի է բնութագրել որպես «պահապանի» մոդել, երբ զինվորականները միջամտում են քաղաքական կյանքին, դուրս անում քաղաքացիական իշխանություններին իրենց գրասենյակից և վերադառնում զորամասեր: 1997 թ. սպիտակ հեղաշրջմանը չհաջորդեց զինվորականների իշխանության գալը: Զինվորականներին ընդամենը հաջողվեց, իրենց բնութագրմամբ, երկրի աշխարհիկ կարգերին սպառնացող քաղաքացիական իշխանությունը փոխարինել մեկ ուրիշով՝ զերծ պահելով երկիրը ցնցումներից: 1997 թ. հեղաշրջումը ՌԲՀ-ի տեսանկյունից կարելի է բնութագրել մի իշխանությ-

²⁶ 2005 թ. ազգային անվտանգության քաղաքականության փաստաթղթի տեքստը տե՛ս <http://kirmizikitap.blogspot.com/> հասցեում:

²⁷ Տե՛ս **Tachau F., Heper M.** The State, politics, and the Military in Turkey, 1983, Comparative Politics 16, էջ 17-33:

²⁸ Տե՛ս **Heper M.** Civil-Military Relations in Israel and Turkey, 2005, Journal of political and Military Sociology, Vol 33, № 2, էջ 231-248:

յան փոխարինումը մեկ ուրիշով, որն իր հերթին դժվարություններ չի առաջացրել այդ փոխադրումն իրականացրած ուժի կամ ինստիտուտի համար: Փաստորեն, բանակը Թուրքիայում իր միջամտությունների ընթացքում երբեք չի կիրառել «կառավարողի» մոդելը, այսինքն՝ երկար ժամանակ չի մնացել իշխանությունում և առաջնային քաղաքական ինստիտուտների պաշտոններին չի նշանակել զինվորականների: Վերջիններս, ըստ Հեփերի, մնացել են աշխարհիկ-ժողովրդավարական հանրապետության պահպանները և կառավարման ղեկին նշանակել են արհեստավարժ քաղաքական գործիչներ²⁹:

Քաղաքական գործընթացներն ուղղորդելու և իրականացնելու լեգիտիմ իրավունքը Թուրքիայում այդպես էլ չպատկանեց ներկայացուցչական ժողովրդավարության միջոցով ընտրովի պաշտոնյաներին: Թուրքիայում կուսակցությունների ծրագրերը երբեք չեն հակադրվել ժողովրդավարության սկզբունքներին: Հարցն այն է, որ բանակի ինստիտուտը անվտանգային քաղաքականության մշակումն ու իրագործումը երբևէ «չի վստահել» ժողովրդավարական ընտրությունների միջոցով ձևավորված քաղաքացիական իշխանություններին:

Սահմանադրության ձևավորումը Թուրքիայում մինչև եվրահիստեգրման բանակցությունների մեկնարկը, կարծում ենք, իրականացվեց այն պայմանով, որ չխանգարի զինվորականների առաքելությանը՝ աշխարհիկ-ժողովրդավարական կարգերի պահպանման իրականացմանը: Այսինքն՝ բանակը ձևավորեց այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն ընձեռեցին նրան անարգել գործադրելու այդ «լեգիտիմ առաքելությունը» և քաղաքական իշխանության իրավական տերերից՝ քաղաքացիական իշխանություններից, չհանդիպել այնպիսի դիմադրության, որը կհանգեցներ քաղաքական համակարգում զինվորականների դերի կրճատմանը: Ըստ այդմ՝ զինվորականների ձևավորած ինքնիշխանությունը սահմանադրորեն անհավասար պայմաններ ստեղծեց քաղաքացիական իշխանությունների համար: Նման Սահմանադրությունը և ԶՈւ ներքին ծառայության մասին օրենքի 35 հոդվածը, փաստորեն, ապահովեցին այն օրենսդրական շրջանակը, որի սահմաններից դուրս ոչ մի քաղաքական կամ քաղաքացիական ուժ չէր կարող խուսափել ԱԱ սպառնալիքներին սեփական մեկնաբանությունը տալիս:

Թուրքիայում ազգային անվտանգային քաղաքականության մշակումը այն մրցասպարեզն է, որտեղ բախվում են բանակի ու կուսակցությունների ինստիտուտի շահերը: Վերջիններս հաճախ չէին ցանկանում դիմել քաղաքական ոխկի և ԱԱ քաղաքականության մշակման հարցի շուրջ թեժ բանավեճ ծավալել բանակի ինստիտուտի հետ: Կուսակցապետերը լավ էին հասկանում, որ նման դեպքերում կվտանգվի ի-

---

²⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 242:

րենց քաղաքական կարիերան, իսկ իրենց ղեկավարած ուժը կհայտնվի լուսանցքում: Ամենավառ օրինակը 2001 թ. օգոստոսի 4-ին գումարված «Մայր հայրենիք» կուսակցության 7-րդ համագումարն էր, որտեղ կուսակցության նախագահ, փոխվարչապետ Մեսուդ Յըլմազը առաջին փորձը կատարեց հրապարակավ քննարկման առարկա դարձնելու ԱԱ քաղաքականության փաստաթուղթը, որ, ըստ նրա, տասնամյակներ շարունակ «առեղծվածային տաբու» է եղել³⁰: Իր ելույթում Յըլմազն ընդգծեց, որ եթե Թուրքիան ցանկանում է առաջընթաց ապրել, պետք է հաղթահարի «ազգային անվտանգության սինդրոմը»: Յըլմազի ելույթից երեք օր անց ՋՈւ-ի գլխավոր շտաբի պետը հրապարակավ հայտարարեց, որ «կուսակցության համաժողովը» անլուրջ է և նման զգայուն թեմա քննարկելու համար քաղաքական շահերով կեղտոտված ոչ հարմար ամբիոն»³¹: ԳՇ-ի հաղորդագրությունից պարզ երևում է, որ զինվորականներին հիմնականում անհանգստացնում էր ԱԱ փաստաթուղթը հանրային քննարկման առարկա դարձնելու Յըլմազի դիրքորոշումը, որովհետև, ըստ այդ հաղորդագրության, «Յըլմազի հայտարարությունը երկրում քաղաքական և սոցիալական միջավայրը նպաստավոր կդարձնի իսլամիստական ուժերի և անջատողականների համար, որպեսզի նրանք զիջումներ պահանջեն ԱԱ հարցերում»³²: Զինվորականների նման դիրքորոշումը ևս մեկ անգամ հաստատում է քաղաքացիական դերակատարների նկատմամբ նրանց ավանդական անվտանգությունը: Բացի այդ, նման դիրքորոշմամբ զինվորական ինստիտուտը, կարծես, առանձնացրեց ԱԱ թեման քաղաքական բուն գործընթացներից, որոնք նա համարում էր ոչ արդյունավետ և կոռումպացված³³: Հաղորդագրությանը հետևեց 2001 թ. օգոստոսի 16-ին ցամաքային զորքերի հրամանատար, գեներալ Հիլմի Օզքուկի հայտարարությունն այն մասին, որ Թուրքիայի բանակն ունի լուրջ պատասխանատվություն աշխարհիկ վարչակարգը պահպանելու գործում: Փաստորեն, զինվորականների նման կոշտ արձագանքը քաղաքական ու քաղաքացիական ուժերին ուղղված ևս մեկ հաղորդագրություն էր առ այն, որ բանակը չի հանդուրժի ԱԱ հարցերի շուրջ քննարկումների հրապարակայնացումը և դրանով զինվորականների դերի նսեմացումը:

ԱԱ հարցերում կուսակցությունների կրավորական կեցվածքն ու գեներալների հետ չբախվելու մտավախությունը, փաստորեն, լեգիտիմացրին բանակի մենաշնորհը ԱԱ քաղաքականության և քննարկումների

³⁰ Այս և ազգային անվտանգության քաղաքականության քննարկման (Ulusal Guvenlik Tartismasi) մասին «Մայր հայրենիք» կուսակցության առաջնորդի ամբողջական ելույթին կարելի է ծանոթանալ http://www.belgenet.com/2001/yilmaz_040801.html կայքէջում:

³¹ Թուրքիայի ՋՈւ ԳՇ-ի քարտուղարության հաղորդագրության մանրամասները տե՛ս http://www.belgenet.com/2001/genkur_070801.html էլեկտրոնային կայքէջում:

³² <http://www.hurriyetdailynews.com/h.php?news=low-intensity-political-dispute-2001-08-12>

³³ Տե՛ս **Cooper M.** The Legacy of Atatürk: Turkish Political Structures and Policy-Making, 2002, International Affairs, 78(1), էջ 115-128:

հարցերում: Դրա վառ ապացույցը կոալիցիոն գործընկերների՝ «Ազգայնական շարժում» կուսակցության՝ MHP-ի, և Ժողովրդավարական ձախ կուսակցության՝ DSP-ի ղեկավարների կողմից Յըլմազին ուղղված քննադատական ելույթներն էին, որոնց համաձայն՝ «Ազգային անվտանգության հարցը ենթակա չէ փոփոխության, քննարկման կամ վիճարկման»³⁴:

Տասնամյակների այս քաղաքականությունը փոփոխության ենթարկվեց ժողովրդավարության խթանիչ ազդակի՝ արտաքին ալիքի ազդեցության ներքո: ՌՔՀ-ն վերաարժևորվեց Եվրամիության բարեփոխումների իրականացման հրամայականի ներքո: Այդուհանդերձ, բանակի ինստիտուտը խախտեց նոր խաղի նոր կանոնները: Պատճառը ոչ թե ժողովրդավարական կառավարման ձևին հավատարմության երդումը խախտելն էր, այլ ժողովրդավարական կառավարման ինստիտուտներն արդիականացնելու և կառուցվածքային փոփոխություններ իրականացնելիս քաղաքական համակարգում կամ միջինստիտուցիոնալ հարաբերություններում բանակի ինստիտուտի դերի հնարավոր նվազման վտանգի զգացողությունը: Իսկ դա դրսևորվում է Թուրքիայի անվտանգային քաղաքականության առաջնահերթությունները մշակելիս ու իրականացնելիս քաղաքացիական կամ ռազմական ինստիտուտի առաջնայնությունը որոշելու հարցում:

Ըստ ԵՄ անդամակցության համագործակցության 2001 և 2003 թվականների փաստաթղթերի՝ ենթադրվում էր, որ Թուրքիան պետք է իրավական բարեփոխումներ իրականացնի ԱԱԽ-ում զինվորականների կողքին քաղաքացիական դերակատարների թիվն ավելացնելու ու նրանց դերը բարձրացնելու ուղղությամբ³⁵: Եվրամիության օրենսդրությանը պատշաճեցման գործընթացի շրջանակում ընդունվեցին օրենսդրական փոփոխությունների մի շարք փաթեթներ, որոնց ծիրում պետք է կարգավորվեին նաև ՌՔՀ-ն՝ հիմք ընդունելով ԱԱԽ-ում քաղաքացիական և ոչ քաղաքացիական ուժերի ներկայացվածության աստիճանի հավասարության վերաբերյալ ԵՄ պահանջը: Այդ շրջանակում ԱԱԽ-ում քաղաքացիական ներկայացուցիչների թիվն ավելացվեց՝ հավասարեցվելով ոչ քաղաքացիականների թվին:

Ավելին, ԱԱԽ-ի գլխավոր քարտուղար նշանակվեց քաղաքացիական պաշտոնյա (սա առաջին դեպքն էր Թուրքիայի Հանրապետության պատմությունն ան մեջ), փոխվեց նաև ԱԱԽ-ի նիստերի ժամանակային պարբերականությունը. խորհուրդն իր նիստերն սկսեց գումարել երկու ամիսը մեկ: Հակառակ ակնկալվող արձագանքին և ազգային անվտանգային քաղաքականության հարցերում ապամենաշնորհային օրենսդրարական հիմքի ձևավորմանը, զինվորականները հիմնականում չվիճարկեցին քաղաքացիական իշխանությունների առաջարկած փո-

³⁴ <http://www.hurriyetdailynews.com/h.php?news=low-intensity-political-dispute-2001-08-12>

³⁵ Տե՛ս Թուրքիայի վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի զեկույցները 2001, 2003 թթ.:

փոխությունները: Կարծում ենք, որ հիմնական պատճառը զինվորականների ավանդական արևմտամետ կողմնորոշումն էր, որը տասնամյակներ շարունակ եղել և մնացել է նույնը. բանակը խնամքով է փայփայում Թուրքիայի արդիականացման վերաբերյալ Քեմալի ժառանգությունը: Եվ հենց պարզվեց, որ եվրահինտեգրման գործընթացը շարունակելու համատեքստում անհրաժեշտ է էական փոփոխություններ կատարել ԱԱԽ-ի կազմում, զինվորականները վերապահումներով արձագանքեցին խորհրդում քաղաքացիական դերակատարների կշռի բարձրացման հրամայականին³⁶: Միաժամանակ ընդգծենք, որ բանակի բյուջեի նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության բացակայությունը, բարձրագույն զինվորական խորհրդի (որը դատական տեսանկյունից պատասխանատու է զինվորականների իրենց պաշտոնում նշանակելու, ազատելու, կարգապահական խախտումների դեպքում նաև պատժելու համար) ընդունած որոշումների անձեռնմխելիությունն ու այլ փաստեր ցույց են տալիս, որ կատարված փոփոխությունները չնպաստեցին երկրում ԱԱ քաղաքականության փաստաթղթի ձևավորման ու մշակման գործում քաղաքացիականների արդյունավետ ներգործության բարձրացմանը³⁷: Այնուամենայնիվ կարելի է փաստել, որ ՌԲՀ-ում ժողովրդավարացման արտաքին գործունք ի դեմս Եվրամիության առաջարկած բարեփոխումների, կարևոր, սակայն ոչ արդյունավետ դերակատարում ունեցավ Թուրքիայում քաղաքացիական իշխանություններ-բանակի ինստիտուտ հարաբերությունների որոշակիացման համար գոնե օրենսդրական առումով: Այդ պիքը նպաստեց, որ անվտանգային քաղաքականության առումով Թուրքիայում բանավեճ ծավալվի քաղաքական գործընթացների երկու գլխավոր դերակատարների միջև: Մասնավորապես, Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորման և քրդական հարցում Թուրքիայում իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության նախաձեռնությունները (անկախ դրանց արդյունքներից) վկայում են, որ քաղաքացիական իշխանություններին հաջողվեց մասնակցություն ունենալ անվտանգային քաղաքականության հարցերում և չհանդիպել ավանդական անհաղթահարելի խոչընդոտների: Թեև պետք է խոստովանել, որ 2009 թ. քրդական հարցում վարչապետ Ռեջեփ Էրդոհանի առաջարկած «Ճանապարհային քարտեզը» հանդիպեց ընդդիմադիրների խիստ քննադատությանը³⁸: Իսկ զինվորականությունը, ի դեմս ԶՈւ ԳՇ-ի պետ Իլքեր Բաշբուլի, հայտարարեց, որ բանակն աջակցում է կառավար-

³⁶ Տե՛ս **Karawan I.** Security Sector Reform and Retrenchment in the Middle East, 2003, Challenges of Security Sector Governance, DCAF, Geneva, էջ 263:

³⁷ Տե՛ս **Misrahi F.** The EU and the Civil Democratic Control of the Armed Forces: An Analysis of Recent Developments in Turkey, 2004, Perspectives, 22, էջ 22-42:

³⁸ Տե՛ս <http://www.hurriyetdailynews.com/h.php?news=opposition-critical-to-gov8217t8217s-road-map-offering-its-own-measures-2009-11-13>

րության ջանքերին, սակայն միաժամանակ հիշատակեց այն «կարմիր գիծը», որը չի կարելի անցնել քրդական հարցում: «Բոլորը պետք է հասկանան, որ Թուրքիայի Սահմանադրության 3 հոդվածը, որն անփոփոխելի է, սահմանում է, որ երկրի տարածքային ամբողջականությունը, միասնականությունն ու ժողովրդի ինքնիշխանությունն անքակտելի են»³⁹: Վերոնշյալ օրինակը ևս մեկ ապացույց է, որ Թուրքիայում ՌԲՀ-ն ավելի շատ ենթարկվում է իրական քաղաքականության տրամաբանությանը:

Բանալի բառեր- *Թուրքիա, ԱԱԽ, ռազմաքաղաքացիական հարաբերություններ, Սահմանադրություն, անվտանգություն, զինվորականություն, ժողովրդավարություն, հեղաշրջում, կուսակցություն*

АБРААМ ГАСПАРЯН – *Видоизменение в Турции военно-гражданских отношений после холодной войны.* – После основания в 1923 году Турецкой республики, стремясь поддержать угодный ей политический порядок, армия неоднократно вмешивалась в происходившие в обществе процессы. Такое вмешательство имело место в 1960, 1971, 1980, 1997 и 2007 годах. В статье анализируется динамика отношений между армией и властью в 1997–2007 гг. в контексте проводившейся в стране политики национальной безопасности и процесса интеграции в ЕС. Кроме того, с точки зрения роли и задач турецких вооружённых сил освещается деполитизация армии. Особенности подхода к национальной безопасности в этой стране рассматриваются как препятствие на пути консолидации демократических сил.

Ключевые слова: *Турция, СНБ, военно-гражданские отношения, конституция, армия, демократия, государственный переворот, политическая партия*

ABRAHAM GASPARYAN – *National Security Discourse and the Constitutional-Political Status of NSC in Post-Cold War Turkey in the Context of Civil-Military Relations.* – Civil-military relations in Turkey have been an everlasting debate since the foundation of the republic in 1923. In order to maintain political order and protect these institutions, the military found it necessary to intervene five times in 1960, 1971, 1980, 1997 and 2007. This article looking at the period between 1997 and 2007 and analyzing the civil-military dynamics in Turkey in the context of National Security policy making process and in the framework of EU integration process. Furthermore, in terms of the roles and missions of the military in Turkey, the article discussing the problems of “civilianization” of army institution, the specific features of National Security discourse in that country as an obstacle on the road of consolidating democracy.

Key Words: *Turkey, NSC, Civil-Military Relations, Constitution, Security, Army, Democracy, Coup d'état, Political Partry*

---

³⁹ <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=military-outlines-its-red-lines-on-kurdish-move-2009-08-25>